

Azərbaycanlı filosof Molla Rəcəbəli Təbrizi

Molla Rəcəbəli Təbrizinin dəyərli orijinal yaradıcılığı, elmi fəallığı, istedadı və müdrik şəgirdlərinin yaratdıqları zəngin fəlsəfi irs XVII əsrdə müsəlman şərqində elmi-fəlsəfi fikrin inkişafına və geniş yayılmasına böyük təsir göstərmişdir. Onun yaradıcılığı və nəzəriyyələri daha çox peripatetik və qismən də İsrəqi mövqedə olmuşdur.

Həyat və yaradıcılığı: Molla Rəcəbəli Təbrizi [ملا رجيب تبریزی] Səfəvilər dövrünün adı-sanlı azərbaycanlı filosoflarından olmuşdur. Zəngin mənavi zövqə malik olan Təbrizi "Vahid" təvəllüsü ilə fəlsəfi şərlər də yazmışdır. Anadan olduğu il məlum deyil, lakin 1669-cu ildə (hicri qəməri ilə 1080-cü ildə) vəfat etmişdir. Təbriz şəhərində anadan olmasına baxmayaraq, ömrünün çoxunu Səfəvilərin paytaxtı İsfahən şəhərində yaşamışdır. İkinci şah Abbas ona hörmətini göstərmiş üçün dəfələri onun evinə getmişdir. İsfahənin Abbasabad bölgəsində yaşamış və ikinci şah Abbas ona olan sevgisindən, Şəmsabadda (İsfahəndən xaricdə olan bir məhəllədə) onun üçün xüsusi ev ayırmışdır. Onun əsas müəllimi kimi Mir Fəndəriskinin adı qeyd edilir. Sözlər üzün müddət İsfahəndə şeyx Lütfullah xan mədrəsəsində dərslər demişdir.

Şagirdləri: Həkim mühaqqiq Qazi Səid Qummi, qardaşı Məhəmməd

Həsən Qummi, "Üsulul-fəvaid" kitabının sahibi Mir Qavam, Molla Abbas Mövləvi, Molla Məhəmməd Tənkabuni, Mirqavam Razi və Məhəmməd Rəfi Pirzadə kimi şəxsiyyətlərin adlarını Molla Rəcəbəli Təbrizin məşhur şagirdləri sırasında qeyd etmək olar. Qazi Səid öz əsərlərinin bazisini öz üstünə ithaf etmiş, Pirzadə ustadın şərh və izahlarının iki cildde yazıb və onun göstərişi ilə onu "Maarifil-lahiyyə" adlandırmışdır.

Əsərləri: Onun əsərləri arasında iki fəlsəfi traktat başlıca yer tutur: "Vacib varlığın isbatı" və "Əl-Üsul-ul Asəfiyyə" yəni həkimanə əsaslar. Əlbəttə bəzilər şərh edərək onu "əl-Üsul-ul Lahiqə" digərləri isə, "əl-Üsul-ul Əsl" kimi qeyd etmişlər. Onun "Maarifil-lahiyyə" adlı əsəri isə, şagirdinin onun nəzəriyyələri əsasında toplaşdığı təlimlərdir. "Vacib varlığın isbatı" əsəri müqəddimə beş fəsil və noticədən ibarətdir. Müqəddimədə fəlsəfenin ümumi anlayışları, onları ifadə edən terminlər verilir. Fəsilərdə özü-özlüyündə vacib varlığın tərkiyə ayrılma, vahidliyi, onun atributlarının öz substansiyası ilə eyniyet təşkil etməsi, varlıq sözlünün daşdığı mənalara araşdırılır. Nəticədə varlıq haqqında mühkəmələr ümumiləşdirilir.

Aid olduğu fəlsəfi cərəyan: O Peripatetezm cərəyanının ardıcılıdır və onun əsaslarını bərdə dərin bilikliyə malik olan filosoflardandır. Həqiqətdə Rəcəbəli Təbrizi, Söhrəvərdi və onun ardıcılılarına qədər

yaşılmış İsrəq düşüncəsindən fərqli bir düşüncənin nümayəndəsidir. O, öz üstadı Mir Fəndəriskinin fəlsəfədəki "vücut" barədə bütün fikirlərini qəbul etsə də, Söhrəvərdinin İsrəq hikmətini dəqiq mənimsəməyə üstünlük vermişdir. Henri Korbin molla Rəcəbəli Təbrizi bərdə yazır: "Rəcəbəli Təbrizinin əsərlərində araşdırma apararkən, onun İrən anənəvi fəlsəfəsə təqiddən nə dərəcədə uzaq olduğunu müşahidə etdim."

Fəlsəfi nəzəriyyələri: 1. Vücutun ləfzi müstəzəlliyi

O Sədrəddin Şirazi (Molla Sədr) nəzəriyyəsinin əksinə olaraq, vücut ifadəsinin tarifi ehtiyacı olmadığını açıqladığını sona, qeyd edir: Vücutda heç bir təşkil (vücutdan dərcələri əsasında çoxluq) yoxdur. Çünki yaradan və yaranmış vücutu arasında heç bir bənzərlik yoxdur. Bu yalnız ləfzin müstəzək olmasından qaynaqlanır. Buna əsasən, mütlaq vücut, təbiət almindən xaric mövzu deyil. Təbiət almindən xaric mövzusu yalnız tənzihli ləhiyatlardan pərdəli ola bilər. O, Aristotel, Farabi, İbn Sina, Macriti, Mahmud Şəbəstari və Sədrəddin Qunəviyə öz əsərlərində istinad edir və yətilə Məmunun dəvəti İmam Rəzanın Məvdu səylədiyi iki kitabına argument kimi göstərir. Ona görə, İmam öz niqətin incəliklərindən istifadə edərək, ləfzin müstəzək olmasınan hər növbətini inkar edir. Çünki İstirak nəticədə şirka səbəb olur və vücutun naqsiyyətinə gətirib çıxarar.

O, həmçinin İbn Babəvəhyn "Ət-tövhid" kitabının əvvəlində getirdiyi bu iki xütbəyə istinadən şərh yazmışdır. Təbriziyə görə, materiya və forma, səbəb və nəticə kateqoriyaları arasında substansial bağlılıq əlaqələri vardır. O, həmçinin Allahı ilkin forma, zəruri vacib varlıq hesab etmişdir.

2. Substansial hərəkət

Molla Rəcəbəli Təbrizinin başlıca nəzəriyyələrinin biri substansial hərəkəti inkar etməsidir. Təbrizi İbn Sina və onun peripatetik ardıcılılarının davamçılarından olmuşdur. Bu səbəbdən substansial hərəkəti (cövhari hərəkət) inkar etmiş və cövharda hərəkəti inkar edən məşhur argumentləri bəyan etmişdir. Onun, Sədrəddin Şirazi ilə eyni dövrdə yaşamaması nəzərə alsaq, Şirazinin nəzəriyyələrinə diqqət yetirməməsi, onları qəbul etməməsi mənasızdır. Bəzi fikirlərə görə onların arasında soyuq münasibət olmuşdur.

3. Vücutun əsilliyi və zehni vücut

Təbrizi "Əl-Üsul-ul Asəfiyyə" rəsələsində vücutun əsilliyi, zehni vücut və bu məsələlərə bağlı olan digər mövzuların hamısını inkar edir və Peripatetiklər kimi argumentlər gətirir. Ona görə nətsdə olan bilik, həmin varlıqların zehni surət və varlıqlarına görə deyil, bəlkə zati və ya hissi üzvlər olmadan belə, nəfsə aydın ola bilər. Nümunə üçün nəfs söyün və isti kimi cüzi məsələləri hiss üzvləri vasitəsilə

idrak edir. Amma ümumi anlayışların hissi üzvlər olmadan da qavrayır və öz zati elmi ilə onları dərk edir. O, nəfsi bütün maddi və mənavi varlıqların külli və cəmi olmasını və onların həqiqətlərini öz zati gücündə müşahidə edib, tanınması argumenti ilə isbat edir. Təbrizi həmçinin nəfsin müxtəlif qüvvələri ilə yox, vahid qüvvə ilə bilik əldə etməsini vurğulayır. Onun təlimində universal nəfs öz-özlüyündə bilik və dərkedicidir, "bütün şeylər" özlərinin mahiyyətləri cəhətdən nəfs üçün məlumdur.

4. Allahın atributlarının onun substansiyası ilə eyniyet təşkil etməsi

Allahın atributlarının onun substansiyası ilə eyniyet təşkil etməsinə fəlsəfədə "tənzihli ləhiyət" deyilir. O, şia teologiyasında tənzihli ləhiyyat nəzəriyyəçilərinin bir kimi çıxış edir. Bu səbəbdən zat və atributların eyniliyini iddia etməsi və atributların özünü belə vacib vücutda inkar etməsidir. Ona görə, hər hansı bir atributu Allahı ad etmək, həmin atributun əksini Allahda inkar etməkdir. Nümunə üçün, Allahı cahil etmədiyi üçün alim deyilir və ya aciz olmadığı üçün qüdrətli deyilir. Təbrizi bu növ atributların Allahla nisbət verilməsini, Allahın həmin atributları bəxş etməsi kimi hesab etmişdir.

Ələddin MƏLİKOV,
AMEA prezidentinin köməkçisi,
fəlsəfə elmləri doktoru, dosent